

Kálvin „híre-hamva”
Egy vizuális antropológiai kutatás beszámolója,
avagy egy antropológiai dokumentumfilm-forgatás története

Szabó Elemér

kulturális és vizuális antropológus, egyetemi tanársegéd,
Debreceni Egyetem

Bevezetés

Tanulmányomban egy filmes társadalomtudományi kutatás rövid története, a vizuális kutatás kérdéseit is érintő „néprajzi terepmunka-beszámoló”, írásom ugyanakkor megpróbál számot adni a terepen kirajzolódó „történet” kutatásának eredményeiről is. A kutatás a kálvinizmus kulturális emlékezetének topográfiai-etimológiai nyomait kívánja megragadni: olyan topografikus elemeket (sírköveken szereplő családnevek, településnév, utcanevek) kutatunk fel, melyek Kálvin nevével szemiotizálódtak át, a nagy reformátor nevét viselik. A filmkészítés során arra kerestük a választ, hogy mi rejlik Kálvin „nevében”, milyen jelentősége van a helyi topográfiai szókincsben, miként befolyásolja a Kálvin-név az egyes helyszínek sorsát?

A történeti orientációval rendelkező dokumentumfilm a 2009-ben megrendezésre került nemzetközi Kálvin Emlékév ünneppsorozatához kapcsolódott. A református egyházak világszerte közösen ünnepelték Kálvin születésének 500. évfordulóját. A Magyarországi Református Egyház tudományos konferenciákkal, istentiszteletekkel és kulturális rendezvények sorával emlékezett a nagy reformátorra. A határokon átívelő rendezvénysorozat keretében megvalósult egyházi és civil összefogást példázta a Kálvintér Baráti Társaság által tervezett dokumentumfilm is. Filmünket az antropológiai filmezés és a vizuális antropológiai kutatás szellemében, a mikroperspektívájú és társadalomtudományos érzékenység ötvözve készítettük el.¹

Hadd idézzek a filmtervből, szinopszisból: „A *Kálvin 'híre-hamva'* című film a magyarság sorsának alakulásában meghatározó jelentőségű kálvinizmus

¹ Füredi Zoltán a néprajzi, antropológiai filmezésről írott tanulmányában (Füredi 2004) számba veszi az etnográfiai film formáit és módszereit. Füredi felvázolt rendszerében elhelyezve, mi az ún. kutatófilmet céloztuk meg, a résztvevő megfigyelés, valamint a *cinéma verité* módszerére alapozva. Ez egyrészt eseménykövető, szituatív filmkészítést jelent, másrészt néha éppen ellenkezőleg, tudatos, „eseménygeneráló” kutatói és filmes pozícióból fakadó filmezést. Ez a „légy a falon” és a „légy a levesben” módszer szándékosan kevert „vegyes technikáját” jelenti.

jelenségének bizonyos szemszögű filmes feldolgozására vállalkozik. Kálvin jelentőségét, a kálvini tanoknak a magyar történelemre tett hatását nem a klasszikus, tudományos-ismeretterjesztő műfajban, illetve a hagyományos (teológiai, egyháztörténeti, társadalomtörténeti) perspektíván keresztül kívánjuk bemutatni. Ezzel szemben fontosnak tartjuk a film formanyelvének szintjén, a szituatív felvételeken megnyilvánuló mindennapi életszerűséget, a 'nagy', hivatalos történelemmel szemben a mikrotörténeti megközelítést, illetve a kálvinizmus jelenre, a mindennapokra gyakorolt hatásának vizsgálatát.” Célként tehát egy egyedi kérdésfelvetést és sajátos, alternatív megközelítést reprezentáló filmes produktumot jelöltünk meg, melynek tudományosságát a vizuális kutatásba bevont szakértők is szavatolják.²

I.

A *Kálvin „híre-hamva”* című dokumentumfilm hárompólusú szerkezetet mutat, amely három forgatási helyszínhez kapcsolódik. A film Debrecenből, a „kálvinista Rómából”, a debreceni Kálvin térről indul el, és ugyanoda tér vissza. Debrecen tehát a filmtér „kerete”, mely helyszín önmagában is hordozza a kálvinizmus küzdelmekkel teli történelmének, fokozatos elismertségre jutásának lenyomatát.³

Debrecen elhagyva a nyírségi-szatmári térségben található Piricsében álltunk meg, ahol egyedülálló kálvinista hatást fedezhetünk fel a falu életében. Az élő emlékezet része a faluban ma is élő Kálvin család neve, amelyet a település temetője is, mint mementó, jelez. (Magyarországon csupán körülbelül hatvanan élnek, akik a Kálvin családnévet viselik.) A Kálvin családnévről árulkodó, több generációra visszamutató sírok a református kultúrtörténet értékes gyöngyszemei. A dokumentumfilm e családnévhez kapcsolódó „lokális emlékezetre” is rákérdezett. Vajon miért vették fel a lakosok e nevet? Mít őrzött meg a közösség történelmi emlékezete a nagy reformátor életművéből? Bár nem derült fény a helyben előforduló Kálvin családnév eredetére, arra viszont igen, hogy Piricse a vallásfelekezetek egymás mellett élésének és kölcsönhatásának a szép példája: egy olyan faluközösség, ahol református, római- és görögkatolikus hívők egyaránt jelen vannak, és ahol a Kálvin család jelenleg élő tagjai római katolikusok.⁴ Ugyanakkor igyekeztünk a helvét tanoknak a faluközösség

² A filmben is megszólaltatott neves szakértőink Szabadi István, a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának igazgatója és Buzogány Dezső egyháztörténész, egyetemi professzor, a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet tanára voltak.

³ A „kálvinista Róma” elnevezés egészen a 19. század végéig tartalmazott negatív kicsengéseket, az egykori „eretnek” titulus felhangjait. Azonban a „kálvinista Róma” elnevezés az elmúlt egy évszázad alatt önálló életre kelt és ez a megnevezés megteremtette a saját pozitív jelentésmódosulását.

⁴ Hadd emeljem ki a tereptapasztalatok „ökumenikus” jellegét. A piricsei tapasztalatokhoz hasonló élményünk volt Romániában is, ahol bensőséges

mindennapjaira tett tágabb hatását is filmre vinni: olyan mindennapi kommunikációs helyzeteket megragadni, melyek a református egyházközség élete, a temetői sírok, a templomépület, stb. kapcsán alakultak.

1. ábra: A pircsei Kálvin János sírköve

Meg kell említeni még vizsgálatunk ezen szakaszában Kálvinházát is, ami érdeklődésünk tárgykörébe tartozik, és a Debreceni Református Kollégiumhoz kapcsolódik, mint toponímiai helyszín. Kálvinháza, a Tiszadadához tartozó tanyaközpont, korábbi egyházi kollégiumi birtokközpontként kapta Kálvin nevét. Egész Magyarországon ez az egyetlen település-egység, amely a reformátor nevét viseli. A mára szinte teljesen elnéptelenedett egykori tanyaközpontban csupán egy lakos, egy magát görögkatolikusnak valló libatenyésztő gazdálkodó élt.

kommunikáció, („communio” felé tartó) beszélgetések, együttlét, közös imák alakultak ki ortodoxokkal, szombatistákkal, nem is beszélve stábunkat mindig nyitottan fogadó, befogadó református lelkészekről.

II.

Filmünkben a kálvinizmus centruma (Debrecen), egy sokszínű felekezeti együttélést példaszerűen gyakorló vallási közösség (Piricse), illetve a „periféria” (Calvini) egyaránt megjelent. Debrecen, Piricse és Calvini települése mind a kálvinizmus társadalmi névadásra gyakorolt hatását jelenítik meg, egymástól eltérő módon. A toponímiai elemek közül az egyik legizgalmasabb helyszínt a romániai Calvini település jelentette⁵. Ezt a Kálvin névvel szintén „átszemiotizálódott terepet” vázoló dolgozatom hátralévő részében.

Calvini település a történelmi Havasalföldön, a romániai Munténiában található és Buzău (magyarul Bodza) megyéhez tartozik. Calvini az egyetlen Kálvin nevet viselő Kelet-Közép-Európai helység. Mi a jelentősége és milyen jelentései vannak Kálvin „névének” a helyiek számára? A településen a népszámlálás adatok szerint románok, romák és egy fő magyar lakik, de találkoztunk beköltöző szászokkal is. Vallási hovatartozását tekintve a lakosság többsége a görögkeleti egyház híve, illetve a hetednapos adventista kisegyház szerzett újonnan híveket elsősorban a helyi romák körében.

A hagyomány szerint Calvini-t református szászok alapították a 17. század közepén. Erdélyben ekkor a kálvinizmus „államvallásnak” számított.⁶ A szász lutheránus egyház féltékenyen figyelhette ezt a folyamatot, tényleges ellenlépéseket is tett Szabadi István szerint. Egyes feltételezések szerint ekkor menekülhettek Brassóból a Kárpátok déli lejtőire a Calvini-t megalapító református szászok. E területek hagyományosan befogadói voltak az Erdélyből menekült huszitáknak és későbbi protestánsoknak.⁷ A falu összképe, vallási élete mára ugyanakkor megváltozott. Az ortodoxia reprezentatív szimbólumaként a faluban egy páratlan szépségű, kívül-belül festett freskókkal díszített, ortodox templom található, amelyet csak a „Buzău-i Voroneți”-ként emlegetnek.⁸

A református egyház szervezetenként jelen e településen, mint ahogy a települést alapító szászokat is elsodorhatták a történelem viharai, hogy helyükbe más etnikumú csoportok költözzenek be. Szép és nehéz kihívásnak ígérkezett a

⁵ Forgattunk még Berettyóújfalun Kálvin terén, Kolozsváron az egykori Kálvin utcában, illetve a kovásznai Kálvin utcában, de a szerkesztés során ezeket a felvételeket kizelektáltuk.

⁶ A két Rákóczi György, apa és fia számos sikeres kísérletet tett a reformáció felé irányítására terjesztésére (akár még a románok és a szászok körében is).

⁷ Buzogány Dezső professzor úr több történelmi példát is említett a vele készített interjúban. „Átlépett a Kárpátok gerincén a nyugati kereszténység például a 15. században is. A kelyhesek (husziták) előreformátori mozgalmának emlékét őrzi például Huszváros neve is.”

⁸ A voroneți-i kolostor Gura Humorului város mellett található, a kolostor építészeti stílusa adhatta a mintát a calvini-i templom építőinek is.

településnév után kutatni e faluban – előzetes feltevésünk szerint e helyen Kálvin csupán „nevében él tovább”, itt a kálvinista múltat, ha volt egyáltalán, elfelejthették, részben elfojthatták. Buzogány Dezső professzor úgy fogalmazott, hogy „ezek a reformált és református települések, «menedékvárosok» felmorzsolódtak a 18. században. (...) Megszűntek létezni, és a 18. század közepe táján már csak *hírük és hamvuk van.*”

Hasonló kételyek között utazott Calvini-ba Vetési László református egyházi író, szórványkutató, szociográfus 1997-ben. *Találkozásom Kálvinnal Havasalföldön* című írásában a következőket olvashatjuk: „Úgy döntöttünk, végre annyi ideje tartó előkészület és lelki felkészülés után kimegyünk Calviniba. Nem ringattuk magunkat illúziókban, hogy sikerül megfejteni a nagy titkot, nagy álmaink sem voltak, csak látni szeretnénk volna ezt a különös nevű falut. Megpillantani, igazi környezetében ihletődni meg a nagy református emlékeitől, és ha mást nem is lehet, feloldódni a természet történelmi hangulatában” (Vetési 2002: 238).

III.

A terepmunka előtt ellátogattunk a Tiszántúli Református Egyházkerület debreceni levéltárába. Az elérhető forrásokra támaszkodva Szabadi István levéltárigazgató az alábbi hipotézist állította fel Calvini település néveredetével kapcsolatban. Basil Iorgulescu 19. századi román történész, történeti földrajztudós korabeli munkájára hivatkozik Szabadi, mely szerint Calvini-t Brassóból menekült, „a hagyomány szerint református szászok alapítottak”. A sokáig magyar fennhatóság alatt álló Havasalföld népességét a feltételezett exodus idején etnikai sokszínűség jellemezte, tehát az odamenekülők számára nem lehetett teljesen idegen a változatos kulturális közeg. „Az Árpádok Magyarországhoz tartozott ez a terület, ahol számos magyar eredetű földrajzi nevet megtalálhatunk a mai napig” (dülő-nevek, forrás-nevek) – mondta Szabadi. Megtudtuk, hogy a székelyek számára sem volt soha merev határ a Kárpátok vonulata, de a szászok is létrehozták a közismert szászföldi városaikhoz hasonló településeiket a Kárpátokon túl, Havasalföldön.

Az erdélyi Szászföld önálló politikai egységként vallási önállóságát is őrizte. A szászok elkülönültek mind a pravoszlávoktól, mind a később a protestantizmus helvét irányát követő magyarságtól, ők maguk egységesen a lutheránus, más néven evangélikus egyház híveivé váltak. Szabadi István szerint az erdélyi szászok szigorúan őrizték felekezeti egységüket: „Arról nem tudok, hogy szászok a Szászföld területén valamikor is reformátusok lettek volna. Ismerünk szász reformátusokat az erdélyi történelem során, de azok kolozsváriak voltak, és körülbelül 10 évig követték a helvét irányt, amíg a város egységesen unitárius nem lett.” Szabadi szerint viszont Brassóban (és környékén) éltek magyarok is, illetve arra is van adat, hogy a 17. században volt református gyülekezet Brassóban, bár ennek nemzetiségi hovatartozása

bizonytalan: „Feltételezhető, hogy a gyülekezet magyar volt és a város szász vezetésének a nyomására szűnt meg.” Ez okot adatott arra, hogy a magyar reformátusok miért migráltak a Kárpátokon túlra. A szászokra utaló források kapcsán így fogalmaz: „akik Brassóból jöttek át a Kárpátokon, azok a románság szemében mind szászok voltak. A románok teljes természetességgel nevezhették a brassói magyarokat szászoknak”. Ehhez a magyar eredetet feltételező hipotézishez további adalék, hogy Mikecs László szerint az 1930-as években Calvini környékén több földrajzi név is magyar eredetű (Markos-dűlő, Vereskút).

IV

Utunk során a filmes, néprajzos, antropológus-kutató stáb⁹ a magyar-román országhatár mellett a Kárpátok vonulatát is átlépte, mely eklatánsan képviseli a római és a bizánci kereszténység, a közép-európai és a kelet-európai, illetve balkáni térségek között húzódó földrajzi határvonalat. A köztudatban a Kárpátok jelentik hagyományosan az európai reformáció elterjedésének keleti határvonalát is. A térbeli utazás így kiegészül egy szimbolikus „időbeli utazással” is, melyet a számos interjú, a meglátogatott települések lakóival felvett „oral history”, a szakavatott kommentárok, hely- és egyháztörténetesek narrációi, továbbá a különböző tárgyi és írásos dokumentumok képei, „in situ” interpretációi gazdagítottak.

A vallásilag, nyelvileg, kulturálisan elkülönülő térségek között szükségszerűen kialakul egy úgynevezett „kulturális kontaktzóna”, melyben az érintkező kultúrák, vallások közötti kölcsönhatás különösen erős, elemei keveredhetnek. Kálvin nevének a sokszínű helyi kulturális, vallási környezetbe való beágyazottságában (illetve adott esetben „idegenségében”) a történelmi változásokat is reméltük kitapintani, hiszen Calvini tulajdonképpen egy ilyen kontaktzónában fekszik a Kárpát-kanyar délkeleti oldalán.

A kulturális ütközőzónák (frontier), illetve kontaktzónák neves kutatója Keményfi Róbert, a Debreceni Egyetem tanszékvezető professzora. Ő dolgozta ki több szinten (makro-, mezo-, mikro-szint) a földrajz- és néprajztudomány interdiszciplináris tércategóriáit, mint dinamikus kutatási térkereteket. Ezeket számos empirikus kutatási példával támasztja alá úgy, hogy mindvégig érzékeny marad a terepmunka, illetve az interdiszciplinaritás tudománytörténeti dimenziójára is. Számunkra a konkrét gyakorlati terepmunka szempontjából leginkább a mikro-szintű „keretekről” olvasható megfontolások bizonyultak nagyon tanulságosnak Keményfi elemzéséből¹⁰ (Keményfi 2004).

⁹ Velünk tartott Szilágyi Eszter kulturális antropológus és Miklós Zoltán néprajzkutató.

¹⁰ Érdekes megjegyezni e helyen, hogy Keményfi szerint a különböző szinteken (a kutatás kérdésfelvetésétől függően) igencsak árnyalható a közismert huntingtoni elmélet a „civilizációk összecsapásairól”. „Samuel P. Huntington nagy hatású, széles

A film tehát helyszíni forgatások segítségével, történeti dokumentumok bemutatásával és a téma szakértőinek megszólaltatásával igyekezett a településnév eredetének, a kálvinizmus mai lokális emlékezetének és a többszínű kulturális és vallási környezethez való viszonyának utánajárni. A település neve „jelzőtáblaként” mutatja a ma embere számára Kálvin nevének hatását, felvetve azt a kérdéssort, hogy a reformátor „híre” hogyan és milyen formában terjedt át a Kárpátokon túlra.

2. ábra: Megérkezés a település névtábláihoz

körü vitát kiváltó cikke (...) ráirányította a figyelmet a világ nagy civilizációs törésvonalaira (...) az eltérő vallások mentén. (...) Ezek a törések (...) 'törésvonalháborúkkal' (...) fenyegethetnek. A huntingtoni kilenc nagy kultúrkör közül kettő fedile Európa területét: a 'Nyugat' és az 'ortodox' civilizáció." (Keményfi 2004: 75). Mindenesetre mi átléptünk egy ilyen huntingtoni határt, amit Huntington élesen a Kárpát-kanyar gerincén húzott meg.

V.

Kezdeti lelkes vizsgálódásaink hipotézisei szerint akár az erdélyi református szász, akár az erdélyi székely kitelepülés állhatott a név eredetének hátterében. A szász eredetet a szájhagyomány és a legkorábbi népszámlálási adatok, a magyar eredetet a helyi földrajzi nevek, dűlőnevek, folyónevek támasztják alá. Ugyanakkor a szász eredetet állító (száj)hagyományra hivatkozó román történészeknek, Buzogány Dezsőt idézve „nem volt biztos adatuk”. Ezt a történelmi valószínűsítést, mondhatni „gyenge” állítást vették át tulajdonképpen a település honlapján olvasható rövid helytörténeti tájékoztatók is. Idézem a hivatalban kapott tájékoztató fordítását:

„A Román Fejedelemségek térképén jelenik meg először 'Calvana' neve, amit 1835-ben egy Ditmare nevű orosz ezredes készített. A hivatalos dokumentumokban csak később, 1843-ban jelenik meg a toponímia 'Calvini' formában. A legenda szerint a toponímia a szászok egy helyben letelepült kolóniájára utal, akik áttértek a kálvinista hitre, és akiket ezért üldöztek Erdélyben. A menekülteket a helyi lakosság azzal a feltétellel fogadta be, hogy áttérnek az ortodox hitre. A vallásuk nem maradt fenn, de annak a neve paradox módon igen.” Mindenképpen szembetűnő, hogy a vallási üldözöttek pont a vallásukat adták fel ezen irat alapján. Talán ezért tesz hozzá a Wikipédián található, Calvini településről szóló szócikk egy rövid „magyarázatot”: ti. „kulturálisan asszimilálódtak” a helyiek hatására.

Mi az „oral history” módszerével is megpróbáltuk tetten érni ezt a történetet: megkérdeztük az „utca emberét”, hogy mit tud a település nevének eredetéről.¹¹ Meglepő válaszok születtek. Egyrészt kiderült, hogy az „utca embere” nem nevezi Calvini-nak a több településrészről összenőtt községet, hanem az egykor különálló településrészek román neveit használja (Bâsca, Bâscenii de Jos, Bâscenii de Sus). Volt, aki visszakérdezett: „Miért, miért?... Itáliát miért hívják Itáliának?” De volt, aki érezte a kérdésünk súlyát és az archívumokat ajánlotta kutatásra. Érdekes választ adott például egy helyi hivatalnok, aki szerint „a dákok idejében” élt itt egy Calvinescu nevű „bojár”, földesúr, és ő utána lett így elnevezve a falu. Beszélgettünk calvini-i romákkal, akik említettek egy, az előbbire „rímelő” magyarázatot is, miszerint a még rabszolgasorban élő („rob”) felmenőiktől hallották, hogy a helyi földesúr adta ezt a nevet a településnek.

Aztán mintegy „hólabda módszerrel” eljutottunk többek közt a roma kisebbségi vezetőhöz, szombatista prédikátorhoz, ortodox paphoz és egy helytörténeti munkát is végző történelemtanárhoz.

¹¹ Tulajdonképpen azt tettük, amit először Jean Rouch filmrendező tett az *Egy nyár krónikája* című filmjében a „párizsi törzset” vizsgálva. Véletlenszerűen megkérdeztünk járókelőket. Rouch kérdése: „Ön boldog?” A miénk: „Vajon miért hívják így ezt a települést?”

Érdekes módon a mai napig lótenyésztéssel foglalkozó romák a Calvini névben felfedezhető ló toponimiájának (ló románul: cal) jelentését építették be a településnév magyarázatába: az egyik történet szerint volt egyszer egy ember, akinek volt egy jó lova, amellyel sok pénzt keresett, ezért sok bort ihatott (ló: cal, bor: vin). A ló és bor szóösszetételre épül egy másik történet is: a második világháborúban megérkeztek a németek a falu határába és sok lovat, illetve bort vindikáltak a helyi lakosságtól, ezért lett a falu neve Calvini. Egy harmadik verzióban egyszerűen csak így fordítják a falu nevét: „jön a ló.” A „vin(-e)” román szó másik jelentése ugyanis: jövök, jön.

A hetednap Adventista egyház helyi prédikátora a helyi roma egyházzal közösen tartott istentiszteletére beleszötte azt a gondolatot is, hogy Kálvin, a „nagy reformátor” szellemisége a mai napig áthatja a neoprotestáns kisközösséget, amely a reformáció „lángját” élteti ezen az az ortodox többségű területen. E kitarató lelkületnek az ad újra és újra löketet, hogy annak idején Kálvin János „itt járt a környéken” – innen a falu neve is.

Ezek a sajátos, a lokális emlékezetben közkezen forgó névmagyarázatok sokakat megmosolyogtathatnak, vagy éppen megbotránkozathatnak. Rávilágítanak ugyanakkor a jelentésadás egy fontos aspektusára: a saját identitás megalapozásának az igényére. Ilyen identitásképző elem a lótenyésztés a romák számára, a vallási identitás a hetednap Adventista közösség számára, vagy éppen a mitikus római-dák eredet a román lakosságnak. De amikor az idegenül hangzó, ezért jelentés nélkül maradó Calvini név helyett egy román településnevet használnak a helyiek, akkor ebben is a lokális és etnikai identitás elsődlegessége nyilvánul meg. Keményfi a táj, régió, hely néprajzi és földrajzi térkategóriájának vizsgálata során hangsúlyosan felhívja a figyelmet, hogy azok nem csak térkategóriák, hanem „tudati tartalmat” is igyekeznek kifejezni, társadalmilag dinamikusan konstruált és rétegzett identitásképző tényezők (Keményfi 2004).

Az ortodox templomban szintén készségesen fogadtak minket, és ahhoz is hozzájárultak, hogy forgassunk egy ortodox liturgián. A templomkerti temetőben vizsgálódva találtunk több 19. és 20. századi díszsírhelyet, ahol egy bizonyos Săseanu család jeles felmenői nyugszanak. Ez a román hangzású név szász eredetre utal, „szászföldi”-nek lehetne fordítani. Felmerült, hogy mégiscsak helytálló a református szászok letelepedésére vonatkozó hipotézis és a sírhelyek egy elrománosodott, tehetőszász család hamvait őrzik. Elbizonytalanodtunk, amikor a sírfeliratokon felfedeztük, hogy az impozáns ortodox templom alapítói a Săseanu család felmenői voltak a 18. század végén. A református szászok letelepedésük után nem sokkal ortodox templomot alapítottak volna?

A temetőben nem találtunk más szász sírokat, magyarokat végképp nem. Egy templomjáró román asszony elmesélte, hogy az ő felmenői ennél az előkelő családnál szolgáltak cselédként, amelynek tagjai a hagyományaikat valóban

erősen őrző, hívő ortodox románok voltak, ám leszármazottjaik már nem élnek a településen, de Szent Miklós ünnepén minden évben visszatérnek, hogy a család által építtetett templom címünnepén találkozzanak.

Az ortodox pap egy maga által írt helytörténeti kiadványt adott, amely a templomról és az Săseanu-családról szól. Ebben olvasható, hogy ez a család először fatemplomot épített, majd annak helyén egy kívül-belül festett kőtemplomot (Dobrin 2007). A pap megmutatta a „donátor”, azaz templomalapító Săseanu házaspárnak a templom nyugati falán található freskóját. A donátorok, Tudor és felesége, Ancuța Săseanu kezükben tartják, mintegy „ajándékként” felajánlják a templom épületét. A templomalapító családot, a Săseanu nevet minden liturgián megemlíti az ún. nagybemenet során a szertartást végző pap, imádkozva lelkük üdvéért.

3. ábra: A település névadásával „gyanúsított” Nicolae Săseanu

Az ortodox pap szintén a szász letelepedés hipotézisét említette, nem vitatva azt a hagyományt, miszerint a Calvini név egy szász református kolóniától származik, „akiknek emlékét már csak a Săseanu családnév és a falunév őrzi” (Dobrin 2007). Azt sem tartotta kizártnak, hogy ez az ortodox család szász

származású és, hogy gazdasági-kulturális dominanciájuk összekapcsolódott a szász eredettel. Ugyanakkor azt is megtudtuk tőle, hogy a templomépítő Tudor édesapja, Mihai Săseanu ortodox esperes volt, Tudor pedig ispán, aki a falu határában fekvő földek nagy részét birtokolta. A templomalapító nagyapja, bizonyos Radu Săseanu 1707-ben érkezett a településre, földeket vásárolt és beházasodott egy tehetősebb helyi román családba. A kőtemplom két generációval később, 1767 és 1775 között épült fel. Ilyen relatíve rövid idő alatt kérdéses egy ilyen sikeres kulturális asszimiláció, nehéz elképzelni azt, hogy az erős ortodox vallási identitással bíró család, amelyből egyházi vezetők és templomépítők kerülnek ki, nem sokkal korábban erdélyi kálvinista gyökerekkel bírt volna.

VI.

A papnak köszönhetően lehetőségünk volt találkozni a helyi történelemtanárral, helytörténeti kutatóval és a Calvini-i helytörténeti gyűjtemény gondozójával. Itt alakult ki a kutatás szempontjából nagyon tanulságos vita a tanár és a pap között. A szituatív filmzés többször teremt, mintegy „provokál” olyan helyzeteket, amikor mélyebben feltárulkoznak a vélemények, vélekedések, érvek.¹² Összefoglalom Calvini véleményformáló értelmiségi személyei között zajlott eszmecsere lényegét.

Vetési László fentebb idézett beszámolója feltehetően ugyanezt a történelemtanárt említi, aki neki így nyilatkozott: „a község nevét rég meg kellett volna már változtatni: illetlen dolog így hívni ezt a falut” (Vetési 2002: 239). A történelemtanár az ortodox pappal tárgyalva most részletesen kifejtette elméletét: a Săseanu család eredetileg erdélyi román család volt, amely Szászföldről érkezett még a 16. században Havasalföldre (innen a családnév). A templomalapító Tudor Săseanu egyik fia, Nicolae Săseanu (1768–1818), aki „szerencsésen sokat örökölt, így rangos nagybirtokos lett” (Ionescu 2007: 26), nemesi címet akart szerezni magának. Úgy gondolta, hogy a szász származásra hivatkozva talán könnyebben sikerülhet neki a nemesi rang megszerzése, hiszen a helyi román lakosság körében a közeli Szászföld lakóinak magas volt a presztízse, gazdasági és társadalmi-politikai teljesítményük megítélése ugyancsak pozitív lehetett. Ezért ő kezdte el terjeszteni a szász letelepedés „legendáját”. E magyarázat szerint tehát Săseanu-ék a regionális származást

¹² Berta János ezt írja az antropológiai filmről: „Az antropológiai film 'jó értelemben vett' provokáció. Bizonyos elméletek szerint a filmesnek provokatőrre kell válnia, hogy feltáruljanak kamerája előtt azok a szituációk, azok a sajátosságok, amelyekben az adott közösség identitásának, kultúrájának legjellemzőbb vonásai jelennek meg.” (Berta 2005)

tükröző családi ragadványnevet használták fel arra, hogy egy új etnikai-kulturális identitást építsenek.¹³

A történelemtanár cinikusan úgy folytatta, hogy Nicolae sajnos nem volt tanult ember, azt sem tudta, hogy a szászok lutheránusok és nem kálvinisták voltak.¹⁴ A Ditmare végezte térképészeti felmérés idejében, az 1800-as évek elején Nicolae már nem élt, de a falu előljárói továbbra is Săseanu-leszármazottak voltak, akik – a tanár szerint – tovább éltették Nicolae identitásstratégiáját és megőrizték az általa tervezett családi címet is. Ők állíthatták az idelátogató térképésznek, hogy a falu neve Calviní, amely név ettől a bejegyzéstől kezdve hivatalossá vált. A történelemtanár szerint tehát teljesen mesterséges a névadás, a helyi és a környező falvak lakossága ezért sem használja azt. A szász és a magyar betelepülés hipotézisét elvetette, mondván „Miért jöttek volna át a magyarok, hiszen azok kiváltságosak voltak Erdélyben. Románok menekültek inkább ide.” A pap nem vetette el a szász eredet lehetőségét, kimondottan pozitívan értékelte a Săseanu-család hatását a falu életére, és nem tudott azonosulni a történelemtanárral, aki „hamisítással” gyanúsította Nicolae Săseanut.¹⁵ Sőt elmondta, hogy ortodox pap létére ő félig-meddig szász, hiszen nagymamája szász származású, aki férjhez jött Calviní-ba.

Ezt az „enigmatikus” román településnév-magyarázatot a Buzău megyei levéltárban található Săseanu-hagyaték kutatásával lehetne igazolni. Ennek hiányában csupán egy erős sejtés maradt a román származás elhalványítását célzó és a nemesi rang megszerzését szolgáló névválasztás hipotézise.

VII.

Összegezve elmondható, hogy a „román hipotézis” nyoma halványan megvan a helyi emlékezetben is, amennyiben a Săseanu család felmenői mindig is a román-ortodox kultúra képviselőinek számítottak Calviní-ben. Elképzelhető, hogy valaki idegen környezetben követi a helyi mintákat, de azt már nehezebben, hogy a helyi közösség az ortodoxia „mintaadójának” fogadja el. Ahhoz, hogy Săseanu-ék ortodoxként irányadóak legyenek a helyi társadalom számára, a gazdasági-politikai dominancia nem elég, társadalmi legitimitás is

¹³ Ez egybecseng a Keményfi által alaposan tárgyalt rugalmas, szituatív, adott esetben a „mimikri” jellegzetes működésmódját tükröző, tehát változékony etnicitás-fogalommal, amit a kontaktzónák mikro-kutatásai többször is igazoltak. (Keményfi 2003: 34)

¹⁴ Nicolae közmegítélése egyébként sem jó a helytörténészek körében: az említett helytörténeti kiadványban az egyik szerző is úgy beszél róla, mint a család feketebárányáról, akinek különböző erőszakos cselekedeteiről több levéltári anyag is rendelkezésre áll.

¹⁵ A történelemtanár magyarázata összecseng a „Calvin” nevű bojárról szóló, már említett történettel, illetve azzal a románok által éltetett szájhagyománnyal, miszerint az egykori „rabszolgatartó” földesúr adta a település nevét.

kell. Ezért plauzibilis az a magyarázat, amely egyfajta társadalmi „racionalitást”, mobilitási törekvést tulajdonít egy román családnak, amely a százok gazdasági mintáit, politikai, kulturális sajátosságait értéként tételezve hasonló célokat tűzött ki családi-regionális szinten.

Ha igaz a Nicolae Săseanuról szóló történet, akkor nem csak egy kutatás folyamatát, hanem bizonyos értelemben a település névadóját „magát” is sikerült „lencsevégre kapni”, hiszen Tudor fiaként fel van festve a templom nyugati belső falára, ahogy a donátor apja mellett áll. Itt találkozik évszázadokat átívelő módon az ikonfestő, a freskó készítőjének ábrázolása a kutató kamerájának tekintetével. Ez a „találkozás” és kettősség analóg a vizuális antropológia kettős meghatározásával is, úgymint egy sajátos szociokulturális csoport, közösség jellemzőinek vizuális eszközökkel történő vizsgálata, másrészt a meghatározott szociokulturális közösség vizuális produktumainak, azok kulturális használatának elemző kutatása.

Irodalomjegyzék

- Berta János, *Képek és nézők között – Az antropológiai film és a filmes antropológus*, Filmtett.ro, 2005, <https://www.filmtett.ro/cikk/2493/az-antropologiai-film-es-a-filmes-antropologus>, letöltés dátuma: 2019. aug. 15.
- Dobrin Justin-Mihail, *Biserica Sfântu Nicolae si Conacul Săseanu din satul Bâscenii de Jos, Comuna Calvini, Județul Buzău, valori de artă bisericească si laică* (A Szent Miklós templom és a Săseanu kúria Bâscenii de Jos faluban, Calvini községben, Buzău megyében, egyházi és laikus művészeti értékek) = *Rolul familiei Săseanu în istoria localității Săseanu - Județul Buzău* (A Săseanu család szerepe Calvini település történetében – Buzău megye), szerk. ȚERBĂNESCU, Florin, kiadás helye n. i., magánkiadás, 2007.
- Füredi Zoltán, *Idegenek a kertemben – Néprajzi, antropológiai filmek Magyarországon*, Metropolis 2004/2, 94–107.
- Ionescu, Gion D, *Săsenii din Bâscenii de Jos. Spiță de neam* (A Bâscenii de Jos-ba való Săseanu-ék. Családfa-kutatás) = *Rolul familiei Săseanu în istoria localității Săseanu - Județul Buzău* (A Săseanu család szerepe Calvini település történetében – Buzău megye), szerk. ȚERBĂNESCU, Florin, kiadás helye n. i., magánkiadás, 2007.
- Keményfi Róbert, *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004.
- Keményfi Róbert, *Tér és ideológia* = K. L., *A kisebbségi tér változatai*, Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 2003, 9–43.
- Vetési László, *Találkozásom Kálvinnal Havasalföldön* = V. L., *Ne csüggedj el, kicsiny sereg!*, Kolozsvár, Kalota Kiadó, 2002, 238240.

